

Tarihsel ve Teolojik Açıdan Deizm ve Eleştirisi

Doç. Dr. Emre Dorman

Birçok araştırmacının da ifade ettiği gibi deizmin gerçekte ne olduğu ya da hangi sebeplerden dolayı ortaya çıktığı ile ilgili net bir tarif yapmak çok mümkün değildir. Yapılacak tarifler, deizme bakış açısına göre değişiklik gösterecektir. Günümüzde deizm denildiğinde en yaygın şekilde anlaşılan şey, felsefi açıdan evreni yaratan ama evrene ve yaratıklarına müdahil olmayan bir Tanrı inancı, popüler açıdansa herhangi bir dini inancın reddedilmesidir.

Deizm, kökeni itibarıyla Hıristiyanlık içindeki bir tartışma ve ayrılımdır. Batı düşüncesindeki deizm Hıristiyanlığın temel inançlarındaki sapmalara ve Kilisenin dünya işlerine yönelik hürs ve politikalarına dayanır. Bir günde çıkmış bir tepki değildir. Tarihsel arka planı vardır.

“Deizm nedir ya da kimler deist olarak kabul edilebilir” türünden bir sorunun cevaplanmasının kolay değildir. İsimler ile ilgili farklı listeler görülmektedir.

Çoğu deistin kafasının ciddi anlamda karışık olduğu söylenebilir.

Geleneksel dinlere alternatif bir inancı tesis etmek noktasında ciddi problemleri olduğu görülmektedir. Deizmin rasyonel bir tepki ve bir tür arayış olarak ortaya çıktığı ifade edilebilir.

Bunun en öncelikli nedeni deizm anlayışlarının önemli noktalarda birbirinden ayrılması ve deist olarak kabul edilen yazarların deizm adına öne çıkardıkları konuların birbirinden farklı olmasıdır.

Bu yüzden deizmin altın çağını yaşadığı kabul edilen on sekizinci yüzyılda bir deizm okulu ya da hareketi söz konusu olamamış ve genellikle kabul edildiği şekli ile teizm ve deizm arasındaki tartışmalar on dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde ateizm ve teizm arasındaki tartışmalara dönüşmüş ve deizmin etkisi hissedilir anlamda azalmıştır.

Deist olarak kabul edilen yazarların büyük çoğunluğu filozof değildir.

Deizm düşüncesinin babası olarak kabul edilen Herbert dışında felsefi problemlere çok az değinmişlerdir. Daha çok popüler tarzda geleneksel Hıristiyanlık eleştirisi yapılmış.

Öte taraftan deist olarak kabul edilen yazarların çalışmaları belirli bir düzen içinde sunulmadığı gibi meseleler problem temelli olarak da işlenmemiştir.

Deizm hakkındaki görüşleri ya da geleneksel dinlere yönelik itirazları daha çok satır aralarından edinilen bilgiler ile tespit edilmektedir.

Esasen İngiliz deizminin kurucusu olarak kabul edilen Lord Herbert of Cherbury ile en şöhretli deist olarak görülen John Toland da dahil olmak üzere deist olarak adlandırılan pek çok kişi gerçekte kendilerini bu kimlik ile adlandırmamışlardı. Genellikle, Herbert of Cherbury, Charles Blount, John Toland, Thomas Woolston, Anthony Collins, Anthony Ashley Cooper Shaftesbury (3rd Earl of Shaftesbury), Matthew Tindal, Bernard Mandeville, Thomas Chubb, Thomas Morgan, Peter Annet ve Lord Bolingbroke gibi düşünürler İngiliz deistler olarak adlandırılırlar.

Ancak bunlardan sadece Charles Blount, Thomas Chubb, Thomas Morgan ve Matthew Tindal kendilerini bu terim ile tanımlamış, bunlardan Tindal ile Morgan ise kendilerini aynı zamanda 'Hıristiyan Deistler' olarak sunmuşlardır.

Robert Sullivan'ın, gerek deizm gerekse deistler üzerine yapılan çalışmalarda, birbirinden çok farklı sonuçlara ulaşılmış olmasını bir beceriksizlik olarak tanımladığı görülür.

Sullivan, John Toland'ın Christianity Not Mysterious isimli çalışmasının ortaya çıkmasının akabinde birçok yazarın hem Toland hem de diğer deistlerin yanlışlıklarını kanıtlamaya koyularak onların amaçlarını çeşitli yollardan göstermeye çalıştıklarına dikkat çeker.

Ancak ona göre erken XVIII. yüzyıl İngiliz literatürünün karakteristik yapısına uygun ve klasik niteliğindeki bu çalışmaların bir kısmında, yeterli bir kabiliyet gösterilememiş, deizme özgü herhangi bir basit ilkenin yorumlanmasında dahi bu beceriksizlik devam etmiştir.

Bu sebeple Sullivan, deistler ile ilgili olarak birbirinden çok farklı kabullere ulaşıldığını söyleyerek bu yaklaşımları on bir maddede özetlemeye çalışmıştır. Buna göre:

1. Bir deist hareketin varlığı kabul edilmiş ve en seçkin üyeleri olarak Spinoza, Blount ve Toland gösterilmiştir.

2. Bu şekilde bir oluşum kabul edilerek temsilcileri olarak sadece Spinoza ve Toland'dan bahsedilmiştir.

3. Spinoza bu anlayışın sözcüsü olarak kabul edilirken Toland buna dahil edilmemiştir.

4. Deistlerin detaylı bir listesi derlenmiş ancak Toland bu listede zikredilmemiştir.

5. Görüşlerinden dolayı Toland ve Spinoza'nın ateist, Lord Herbert of Cherbury'nin ise deist olduğu ifade edilmiştir.

6. Blount bir yandan Herbert'in felsefi bir takipçisi olarak pek önemli görülmezken diğer yandan, en çok dikkat çeken İngiliz deist olduğu söylenmiştir.

7. İki aykırı düşünce olarak kabul edilen deizm ve Socinianizm, birbirinden farklıymış gibi, Blount hem bir deist hem de bir Socinian olarak görülmüştür.

8. Ne Toland ne de deizmden söz edilmeden Spinoza ve Blount ateistlerin listesine dahil edilmiştir.

9. Toland ve Blount'un en meşhur İngiliz deistleri olduğu söylenmiştir.

10. Toland'ın görüşleri Socinianlarla aynı görülmüş ya da Toland bir deist olmaktan çok bir Socinian olarak değerlendirilmiştir.

11. Toland, bazı çalışmalarda ateist diğer bir kısmında ise bir deist olarak ele alınmıştır.

Deist Teriminin İlk Olarak Kullanımı

Bilindiği kadarıyla 'deist' terimi ilk defa Fransız reformcu John Calvin'in (1509-1564) takipçilerinden İsviçreli reformist teolog Pierre Viret (1511-15 71) tarafından, dini inançları savunduğu Instruction Chretienne (1564) isimli eserinde kullanılmıştı. Viret, "Kendilerini deistler olarak ifadelendiren bir grup kişiyi duyuyorum. Tamamen yeni olan bu kelimenin muhatapları ateist karşıtı kişilerdir" demek suretiyle, deist tabirinin yazılı olarak ilk kullanımını gerçekleştirmişti. Viret, deistleri "Dünyanın ve cennetin yaratıcısı olan bir Tanrı'ya inanan, ancak İsa Mesih'i ve onun öğretilerini reddettiğini ifade edenler" olarak karakterize ediyordu.¹

G. C. Joyce'un da ifade ettiği gibi deizm kavramı, tarihi bir dinsel anlayışı belirtmenin yanı sıra sıkça Tann'nın doğası ve dünyanın ona olan bağımlılığını anlatmak üzere kullanılmıştır. Bu kelimenin iki kullanımı arasında bir bağlantı mevcut olup ancak günümüzde dikkate alınmıştır. Joyce'a göre felsefi deizmin xviii. yüzyıl deistlerinin kabul edilen inancı olduğunu var saymak hata olacaktır. Çünkü bugün deizm ile teizm arasındaki fark o zaman mevcut değildi ve bu iki tabir fark gözetilmeden kullanılıyordu. Gerçekten de o zaman bu isimle anılan bazı kişiler günümüzde teist olarak adlandırılırdı.

Ancak din felsefesinin daha dikkatli bir şekilde incelenmesinden sonra deizm kelimesine daha belirgin ve kesin bir anlam verilmeye çalışılmıştır. Deizm, ilahi bir Yaratıcı fikrinin şüphesiz bir biçimde kabul edildiği, ancak bu yaratıcının varlığının insan aklıyla ispatlanabileceği inancının olduğu bir dönem içinde önemli ve dikkat çekici olarak görülmüştür.

XVII. yüzyıl filozofları için bu anlayışın temelinde aklın Tanrı ile alakalı belli ve yeterli bir bilgiye ulaşabileceği inancı ve aynı zamanda aklın, Tanrısal bildirişin ve bildirilmiş gerçeklerin yargıcı olduğu kabulü bulunmaktaydı.² Deizmin oluşumunda ve gelişiminde

¹ C. J. Betts, *Early Oeism in France*, Martin us Nijhoff Publishers, Boston (1984), s. 6-7. 3 G. C. Joyce, "Deism" s. 540.

² Frederick Copleston, *A History of Philosophy: Modern Philosophy, The British Philosophers: Berkeley to Hume*, s. 78.

onlatıncı yüzyılın başlarında oluşan antiTrinitarianizm⁶, Unitarianizm³, Sekülerizms, anti-klerikalizm⁴, Erastianizm⁵,

Arminianizm ve Socinianizm gibi geniş çaplı hareketlerin ortaya çıkışının etkileri olmuş ve bu hareketlerin yükselişiyle birlikte otoriteye karşı genel bir başkaldırı vücut bulmuştu.

Bu açık ve gizli akımların ortaya çıkardıkları tartışmalar neticesinde, dinsel baskıdan dinsel hoşgörüyeye, insanın doğal güçlerinin övülmesine, doğrunun desteklenmesine, özgür düşünceye, bütün dinler ve politik konularda özgürce yayım yapmaya doğru yükselen bir yönelim ve birlik oluştuğuna inanılmıştı. Deistlerin şiddetli tartışmalarının etkisinin insanları dini konularda akla dayalı bir anlayışa götürdüğüne inananlar bulunmaktaydı.

Peter Gay'e göre seküler Aydınlanma kesinlikle deistlerin egemenliği altındaydı ve bu, deistlerin miras hakkıydı. Tarihçi Leslie Stephen'e göre deizm, Latitudinarianizm'in 15 mantıksal bir ürünüydü ve deizmin İngiliz Protestanizminin içinden çıktığı kabul edilebilirdi. Pek çok tarihçi de Stephen'in bu tezini takip etmişler ve bu tarihçiler Latitudinarianları Hıristiyan deistler olarak görmüşlerdi. Aralarındaki temel fark ise deistler sadece akla dayalı doğal bir dini varsayıyorken, Latitudinarianlar vahye de yer veriyorlardı. Çünkü Latitudinarianlar ile deistler arasını ayıran en temel fark deistlere göre aklın kurtuluş için yeterli bir reçete sunduğu inancına karşı Latitudinarianlar'a göre akılda bulunan doğal dinin kurtuluş için yeterli olmadığı ve vahye ihtiyaç bulunduğuydü.⁶

Ortaya Çıkışı ve Gelişim Evreleri:

Deizmin ortaya çıkışının ve gelişim evrelerinin üç temel başlık altında değerlendirilmesi mümkündür:

1. Rasyonel Doğüstüculük
2. Hıristiyan Deizmi
3. Hıristiyanlık Karşısı Deizm

Hıristiyanlığın akla uygun olması için doğa ile uyum içinde olması gerektiğini ifade edenler sadece deistler değildi. Bu süreç içindeki birçok düşünürün, benzer düşünceleri paylaştıkları görülebilir. Neredeyse herkesin bu tartışmanın bir parçası olduğu kabul edilmiştir. Bu öncüler arasında Edward Stillingfleet (1635-1699), William Chillingworth (1602-1644) gibi akılcı teoloğlar olarak anılan İngiliz düşünürler ile Cambridge Platonistleri, Centerbury Başpiskoposu John Tillotson (1630-1694), ünlü İngiliz filozofu John Locke (1632-1704), teolog ve aynı zamanda da kimyager olan Robert Boyle (1627-1691),

³ Teslisin reddini ve İsa'nın tanrı değil Tanrı'nın peygamberi olduğu inancına dayalı öğretisi.

⁴ Kilise ve din adamlarının toplumsal, siyasal ve dinsel gücüne karşı oluş.

⁵ 'Erastus' olarak bilinen İsviçreli teolog Thomas Lüber (1524-1583) tarafından geliştirilen ve devletin kiliseden üstünlüğünü ve kilisenin en yüksek başkanının papa değil kralın kendisi olduğunu savunan görüş.

⁶ Alman teolog Jacobus Arminius (1560-1609) tarafından kurulan, Protestan teoloji içinde manevi düşünce sistemine bağlı, Metodist hareket.

bütün deistlerin fikir babası olarak görülen Herbert of Cherbury (1583-1648) ile John Pridaux (1578-1650) ve Joseph Butler (1692-1752) gibi İngiliz piskoposlar sayılabilir.

Bu karakterlerin neredeyse tamamı her yönüyle oldukça muhafazakâr kişiler olarak kabul edilmişlerdir. Bir kısmı geleneksel doğüstü inançlara karşı hücum ederken, diğer bir kısmı geleneksel çizgiye yakın görülmüş, ancak hepsinin de inançların rasyonel olması gerektiği görüşünden hareketle Hıristiyanlığın rasyonel bir temele sahip olduğunu göstermeye çalıştıkları kabul edilmiştir.⁷

Tarihsel Arka Plan; Deizmi Tetikleyen Temel Unsurlar

Deizmin ortaya çıkışını tetikleyen temel unsurları belirleyebilmek için deizmin ortaya çıkışına sebep olan tarihsel arka plana yönelik dikkatli bir gözlem yapmak gerekir. Söz konusu etkileri detaylarına girilmeden şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Felsefi Düşüncelerin Deizm Üzerindeki Etkileri
2. Kilise'nin Ortaçağ'daki Skolastik Düşünce Yapısı
3. Skolastik Düşünce Den Bağımsızlaşma Arayışları: Rönesans Düşüncesi
4. Reform ile Yükselen Dini İhtilaf ve Arayışlar
5. Luther'in Kilise'ye Tepkisi ve Protestanlığın Ortaya Çıkışı
6. Protestanlığın Sonuçları ve Yeni Dinsel Yaklaşımlar
7. Dini ve Siyasi Savaşlar
8. Doğal Dine Dayalı Siyaset Anlayışı
9. Büyük Coğrafi Keşiflerin Dinsel Yaklaşımlara Etkileri
10. Bilimsel Gelişmelerin Dinsel Yaklaşımlara Etkileri
11. Ortaçağ'a Hakim Evren Anlayışı ve Rönesans İle Birlikte Ortaya Çıkan Değişim Evrenin Bir Makine Olarak Tasavvur Edilmesi
12. Doğadan Hareketle Yaratıcıya Ulaşma Yolu: Doğal Teoloji

Ortaya Çıkışının Teolojik Nedenleri

Deizmin özelde Hıristiyanlığa yönelttiği teolojik itirazlara bakıldığında söz konusu itirazların da detayına girilmeden şu şekilde sıralanması mümkündür:

1. Teslis inancı ve Hz. İsa'nın kişiliği meselesi (Tanrı ve peygamber tasavvuru)
2. Kutsal Kitaba karşı güvensizlik (Vahyin ve doğal dinin bozulması)
3. Asli günah inancı

⁷ S.G. Hefelbower, a.g.e., s. 219.

4. Kilise ve din adamlarının baskı ve uygulamaları (Tanrı ile insan arasına araçlar sokulması)
5. Papalık kurumu ve kilisenin yanılmaz kabul edilen dini otoritesi (Farklı görüşlerdeki kişilerin aforoz edilmesi)
6. Rönesans ve reform süreci (Luther'in Katolik kilisesine başkaldırması)
7. Aydınlanma düşüncesi (Aklın gücüne duyulan güven)
8. Kurtuluşun yalnız Hıristiyanlıkta olduğu inancı
9. Akıl-Vahiy ilişkisi (Dinin sadece iman meselesi kılınması ve aklın saf dışı bırakılması)
10. Din-Bilim çatışması
11. Hıristiyanlığın gizemli yapısı (Tertülyanus "Saçma olduğu için inanıyorum" anlayışı)

Doğru Bir İslam Düşüncesinde Neden Etkili Olamaz?

Deizm anlayışının temel iddiaları ve Hıristiyanlık inancına yönelik temel itirazları incelendiğinde doğru bir İslam anlayışına sahip olunması durumunda İslam düşüncesi açısından tehdit oluşturmasının mümkün olmadığı detaylarına girilmeden şu şekilde sıralanabilir:

1. İslam tevhit dinidir.
2. İslam doğal ve fitri bir dindir.
3. İslam, sağlam ve yaratılışa uygun bir peygamberlik inancına sahiptir.
4. İslam, değişiklik ve bozulmalara karşı korunmuş güvenilir bir vahye sahiptir.
5. İslam, aklın önemine vurgu yapan, akıl-vahiy uyumuna sahip bir dindir.
6. İslam, evrensel ilkeleri olan bir dindir.
7. İslam, kilise gibi bir kurum ile papalık ve ruhban sınıfının olmadığı bir dindir.
8. İslam, delile dayalı, inceleme ve araştırmaya sevk eden bir dindir.
9. İslam, düşünce ve inanç özgürlüğüne, barış içinde yaşamaya ve hoşgörüye dayalı bir dindir.
10. İslam bilime teşvik eden ve bilim ile çatışmayan bir dindir.

Müslümanlar üzerinden etkili olmasının en önemli nedenlerinin başında İslam'ın doğru bilinmemesi ve özüne uygun şekilde anlaşılması gelmektedir. Bu duruma son kısımda dikkat çekilmeye çalışılacaktır.

Doğal Din İnancının Temel İlkeleri

Deizmin babası olarak kabul edilen Lord Herbert of Cherbury'e (1583-1633) göre Tanrı tarafından insan zihnine daha yaratılışından itibaren mükemmel bir varlığa inanma,

bu varlığa ibadet etme, bir ömür boyunca dindarca davranıp erdemli olma görevi ile birlikte iyilerin ödüllendirileceği, kötülerin ise cezalandırılacağı, ölüm sonrası gerçek bir yaşamın varlığına iman etme düşüncesi verilmişti.⁸ Herbert doğal dinin beş temel ilkesini şu şekilde sıralıyordu:

1. Tek bir yüce Tanrı vardır.
2. O'na karşı ibadet yükümlülüğü vardır.
3. Tanrı'ya yapılacak en güzel ibadet, ahlakın en doğru şekilde uygulanmasıdır.
4. Günahlarımız için pişman olmalı ve onlar için tövbe etmeliyiz.
5. Bu yaşamdan sonra ahirette ödül ve cezalar olacaktır.⁹

Herbert'in takipçilerinden Charles Blount da Herbert'e benzer bir şekilde oluşturduğu doğal dinin yedi ilkesini şu şekilde ifade ediyordu:

1. Her şeyin yaratıcısı, ezell ve ebedi bir Tanrı vardır.
2. Bu Tanrı, ilahi takdiri yoluyla dünyayı yönetmektedir.
3. Mademki Tanrı bizim yaratıcımız ve yöneticimizdir, o zaman insanların görevi O'na ibadet ve itaat etmektir.
4. Bu ibadetin içeriği dua ve şükürden ibarettir.
5. O'na olan bağlılığımızın en büyük göstergesi doğru aklın kurallarına uymak, işlemlerimizde ahlaklı ve doğru olmaktır.
6. Dünyadaki eylemlerimize uygun olarak bu yaşamdan sonra ahirette ödüllendirileceğimizi veya ceza göreceğimizi, ruhun ölümsüzlüğünü de hesaba katarak bilmeliyiz.
7. Görev ve sorumluluklarımızı oluşturan ilkelerde hatalar yaptığımızda pişmanlık duymalı ve affedilmek için Tanrı'nın merhametine güvenmeliyiz.

Tindal doğal dinden ne anladığını şu şekilde tarif ediyordu: Doğal Din ile Tanrı'nın varlığına olan inancı ve aklımızla bu bilgiden kaynaklanan görevlerin hissedilip uygulanmasını, O'na ve mükemmel eserlerine şahit olmayı, kendimize ve kendimizin mükemmel eserlerine de şahit olmayı, Tanrı ve diğer yaratılmışlarla olan konumunu/ilişkimi anlıyorum. Böylelikle doğal din, akıl ve şeylerin doğası üzerine kurulmuş olan her şeyi kapsar.

Tindal, doğal dinin ilkelerini: Tanrı'ya inanmak ve O'na ibadet etmek, insanın kendi iyiliği ve mutluluğu, sonra da tüm insanlığın müşterek mutluluğu için gerekli olan şeyleri yapması ve gelecek bir yaşamın varlığına inanmak olarak belirliyordu. Tindal'a göre doğal dinin bu ilkeleri, doğuştan gelen ve Tanrı ile insan arasındaki ilişkiyi belirleyen ilkelerdi.

⁸ Herbert of Cherbury, *De Veritate*, 289-305.

⁹ Herbert of Cherbury, a.g.e., s. 289-307; Herbert doğal din adına ortaya koymuş olduğu söz konusu bu beş temel evrensel gerçeklik listesinin beşinci maddesini başka bir çalışmada şu şekilde vermektedir: Hem bu yaşamda hem bu yaşamdan sonra (ahirette) ödüller ve cezalar olacaktır. Herbert of Cherbury, *The Antient Religion of the Gentiles, and the Causes of their Errors Considered*, 3-4.

John Toland'a göre doğal din sade ve kolay olmasına rağmen, din adamlarının bozulmuşluklarından dolayı efsaneler yoluyla gizemler üretilmiş, kilisede toplanan paralardan ise kazanç elde edilmiştir. İnsanların duyguları öylesine sömürülmüş ve din adamları öylesine nefislerinin tutsağı olmuşlardır ki, Toland'a göre onlar kızarmış et yerken insanlar açlıktan ölmüştür. Voltaire ise doğal dinden ne anladığını şu şekilde tarif eder: "Doğal dinden anladığım insan ırkı için müşterek olan ahlak ilkeleridir". Voltaire bütün insanlara en uygun olan dinin, bütün resullerin ve eski çağlarda yaşayan bilgelerin dini olduğunu, kurallarının bir Tanrıya tapmak, doğru olmak, insanları sevmek, yanlış hareketleri müsamaha ile karşılamak, fırsat buldukça iyilik etmektir. Ona göre Tanrı'ya en fazla layık olan ve Tanrı'nın bütün kalplere ilham ettiği tek geçerli din budur.

Deizmin Tanrı ve Din Tasavvurunun Değerlendirilmesi

Piskopos Joseph Butler (1692-1752) Doğal ve Bildirilmiş Dinin Mukayesesi (The Analogy of Religion, Natura/ and Revealed 1736) isimli çalışmasıyla deizme en geleneksel bir tutumla karşı gelmişti. Butler'in çalışmalarını ortaya koyduğu dönemde dinin, İngiltere'de önemli ölçüde düşüş gösterdiği ifade edilmiştir.

Butler, Hıristiyanlığın akılla bağdaşmaz olduğu tezlerine karşı çıkıyor ve bunun aksini ispatlamaya çalışıyordu. Butler'e göre deistler dindeki genel zayıflamanın bir belirtisiydiler.²⁸ Butler doğal dinde de vahyedilen dinde olduğu gibi pek çok gizemli unsurun bulunduğunu ileri sürmüştü. Butler'e göre ahlaki bilgimizde olduğu kadar doğanın bilgisinde de gizemler bulunmaktaydı. Yine Hıristiyanlık kimilerinin iddia ettiği gibi doğal dinin bir yeniden ifadesi de değildi. Çünkü Hıristiyanlık öğretisi insanlığa özel bir bildiri olmadan bilmemizin mümkün olmayacağı başka şeylerde öğretmekteydi. Butler'e göre şayet doğal bilgimiz eksik ve sınırlıysa -ki öyledir- Tanrısal bildiriş yoluyla neden yeni ışık kazanamayacak olduğumuz konusunda hiçbir apriori neden bulunmamaktaydı.

Özel bir vahyin varlığı konusunda, geleneksel yaklaşımı benimseyenlerin savunmada kalmak durumunda oldukları düşünülmüştür. Deistler, Eski ve Yeni Ahid'deki mucizelerin güvensizliğinin ortaya konulmasının zor olmadığını düşünüyorlardı. Bu yüzden akıl temel bir test aracı olduğu sürece deizmin avantajlı bir konumda olduğuna inananlar bulunmaktaydı. Ancak deizm de problemsiz değildi ve kendi içinde aşırılıklara sahipti. Örneğin deistler asla hangi inancın esas inanç olduğuna karar veremezlerdi. Bazıları sonsuz yaşamı reddederken, diğerleri onu doğal dinin merkezine koyuyorlardı.

Locke ve Berkeley arasındaki neslin en önemli İngiliz filozofu olarak kabul edilen Samuel Clarke (1675-1729), tüm akıllı varlıkların zorunlu olarak uyması gereken, gelecek dünyadaki ödül ve cezaları önceleyen belli bir takım zorunlu ödevler olduğunu söylüyordu. Bu ahlaki ödevler, Tanrı'nın tüm akıllı yaratıklar üzerindeki emirleri, kanunları ve iradesiydi. Clarke'a göre söz konusu ceza ve ödüller bu dünyada verilmediği için gelecekte yeni bir dünya var olmak zorundadır.

Doğal dinin yüce ahlaki ödevlerinin varlığı ile bu ödevlerin bir sonucu olarak gelecek dünyada verilecek olan ödül ve ceza olgusu, genel olarak akıl yoluyla çıkarsanabilir

olmasına rağmen, günümüz insanının içinde bulunduğu bozuk düzen sadece çok az kişinin bu gerçekleri belirli bir öğreti ve yönlendirme olmadan algılamasına izin vermektedir.

Yine Clarke, putperest filozofların öğretisi ve yönlendirmelerinin birçok nedenden dolayı insanlığın reform edilmesi yolunda yetersiz kaldığını söylüyordu. Tecrübe ve pratiğin gösterdiği bir şey vardı ki o da felsefe ve akıl yürütmenin tek başına, bir üst merdinin yardımı olmaksızın, insanlığı ıslah etmek için yeterli olmadığıydı. İlahi vahiy insanlığın içinde bulunduğu evrensel bozulma halinden kurtulabilmesi için gereksinim duyulan bir şeydir ve Clarke'a göre insanların bu ihtiyacı ve doğal din anlayışı böylesi bir vahyin gelmesi için mantıklı bir zemin yaratmıştır.

Deist olduğu ifade edilen yazarların çalışmaları incelendiğinde, bunların neredeyse tamamına yakınının düşüncelerini sistemli ve belirli başlıklar altında değil, dağınık bir şekilde ifade ettikleri görülmektedir.

Biraz daha açmak gerekirse deistler çalışmalarını Tanrı inancımız, Tanrı'nın evren ve insan ile olan münasebetleri, peygamberliğe bakışımız ve vahiy inkar nedenlerimiz şeklinde ve bunlara benzer başlıklar altında inceleyerek ortaya koymuşlardır. Bu sebeple deist yazarların teolojik konulardaki görüşlerinin çoğunlukla satır aralarından yakalandığı ve genel üslup açısından bazı deistlerin tam olarak hangi inanç üzerinde bulduklarının belirlenmesinin kolay olmadığı görülmektedir.

Belki de bunun en büyük nedeni geleneksel dinleri eleştirmelerine rağmen onlara alternatif olabilecek sistematik bir dini anlayış geliştirememelerinden kaynaklanmaktadır.

Öncelikle deizm "Aleme müdahale etmeyen, yarattıkları ile ilgisiz bir Tanrı inancı" şeklindeki popüler tanımı ile sınırlandırmak haksızlık olur.

Deizmin ortaya çıkmasına neden olan tarihsel süreçler sebebiyle, deizmin Hıristiyan dini ve kültürü içindeki teslis, asil günah ve Kilise'nin yanılmazlığı gibi temel inançlar ile Kutsal Kitabın sahip olduğu problemlere yönelik tepkisel bir anlayış, dini ve felsefi bir arayış olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

Deist Tanrı tasavvurunun ortaya çıkarmış olduğu tabloda, pek çok açıdan belirsizlikler bulunmaktadır. Örneğin deist yazarların birçoğu Tanrı'nın her şeye gücü yeten, irade sahibi bir varlık olduğunu söylemelerine ve alemi mükemmel bir şekilde yarattığına inanmalarına rağmen, Tanrı'nın evren ve insan ile olan ilişkisi noktasında tatmin edici ve tutarlı bir yaklaşımda bulunamamışlardır.

Eşi ve benzeri bulunmayan, başlangıcı ve sonu olmayan, alim, adil, güvenilir, yaratıcı, koruyucu ve her şeyin yöneticisi özgür bir Varlık olarak tasavvur ettikleri Tanrı'nın, adeta insanları kendi hallerine bırakıncasına, onlara çeşitli bildirimlerde bulunmaması için ne gibi geçerli sebepler olduğu konusu ile ilgili yeterli bir açıklama yapamamışlardır.

Önde gelen deist yazarların Tanrı'nın sıfatları ile ilgili yaklaşımları, alemi ve içindeki tüm canlıları yoktan yaratan ve ilah! inayeti ile tüm alemi yöneten bir Tanrı inancına dayanmaktadır. Bu noktada böyle bir durumda teizm ile deizm arasında ne fark kaldığı şeklinde bir soruyu akla getirmektedir.

Öncelikle deistlerin yaklaşımlarından hareketle Tanrı'nın alem ile olan ilişkisinin, yani alem üzerindeki etkinliğinin ne şekilde anlaşıldığının belirlenmesi gerekirdi.

Tanrı tarafından mükemmel bir şekilde yaratılan evrenin, yine O'nun tarafından yaratılmış olan doğa yasaları doğrultusunda, ilah! müdahaleye ihtiyaç duymayacak şekilde işlediği görüşünün bazı deistler tarafından kabul edildiği görülmüştür.

Bazı deistler, olası bir müdahalenin Tanrı'nın evreni yeterince mükemmel yaratmadığı anlamına geleceğini iddia etmişler ve bu noktada, Tanrı'nın evrene müdahale ettiği inancındaki klasik teist tutumdan farklılık göstermişlerdir.

Deizmin Tanrı tasavvurunun bazı açılardan belirsizlikler ihtiva ettiği görülmektedir. Bu belirsizlikler onların kendi içlerinde de birbirleriyle çelişen yaklaşımlarda bulunmalarını beraberinde getirmiştir.

En başta hemen hemen bütün deistlerin her şeye gücü yeten, eşsiz ve yaratıcı Tanrı anlayışına sahip oldukları ve geleneksel dinlerin pek çok iddiasının Tanrı'ya karşı saygısızlık olduğunu savundukları görülmektedir. Ancak konu Tanrı'nın gerek alem gerek insanla olan ilişkisi ve gündelik yaşamdaki fonksiyonuna geldiğinde bu hususlarda bazı belirsizliklerin bulunduğu görülmektedir.

Örneğin Tanrı insanların gündelik hayatları, ihtiyaç ve duaları ile ilgili bir Tanrı mıdır? Bazı deistler açısından bu sorunun cevabı "evet" iken, diğer bir kısmı için bu soru gündeme alınmamaktadır.

Tanrı'nın alemin yaratıcısı ve yöneticisi olduğunun söylenmesine rağmen bu yönetimin ne şekilde olduğunun tam olarak açıklanamamasından dolayı bu noktadaki belirsizlik devam etmektedir.

Alemin yaratılışından itibaren doğal yasalar ile işlediğinin söylenmesi de Tanrı ile doğal yasalar arasında nasıl bir ilişki bulunduğunun yeterli bir açıklaması olamamaktadır. Yani kısaca Tanrı'nın aleme müdahale etmediği açık bir biçimde ifade edilmese de müdahale ettiği ya da Tanrı ile alem ve insan arasındaki ilişkinin ne şekilde olduğu da net olarak ifade edilmemektedir.

Ancak yine de deizmin özellikle Tanrı'nın birliğine yönelik yapmış olduğu ısrarlı vurgu ile Hıristiyanlığın Tanrı inancının temelini oluşturan teslis doktrinine yönelik getirmiş olduğu eleştirilerin Batı düşüncesi içinde kayda değer bir değerinin olduğunu söylemek mümkündür.

Tanrı'nın iyiliksever ve mutlu olduğu, bu sebeple yaratmış olduğu kullardan iyi ve mutlu olmaları dışında bir şey istemeyeceği ve O'na karşı yapılacak herhangi bir şeyin, O'nun mutluluğunu artırıp azaltmayacağına iddia edildiği görülmüştü.

Deistler her ne kadar Tanrı'ya vahiyden değil, akıl ve doğadan hareketle ulaştıklarını ifade etseler de; Tanrı hakkındaki yaklaşımlarında doğal olarak çoğu zaman geleneksel dinlerin etkisinde kalmış oldukları söylenebilir. Yani bir manada kendi Tanrı tasavvurlarına uyan kısımları itibarıyla geleneksel öğretileri takip etmiş, diğer noktalarda ise inkar yoluna gitmişlerdir.

Ancak deist yazarlar açısından Tanrı'nın evrenin işleyişine müdahale etmiyor olması, evren ve yaratmış oldukları ile ilgisiz olduğu anlamına gelmemektedir. Zira bunun en önemli göstergeleri yukarıda da ifade edildiği gibi teist inanca yakın bir şekilde Tanrı'ya nisbet edilen sıfatlar ile Tanrı'nın rızasına uygun ahlak! ve erdemli bir yaşama dayalı ibadet anlayışı, dua, tövbe ve bağışlanma dileme gibi inançlar ve en önemlisi de önde gelen pek çok deistin ahiretin varlığına inanıyor olmalarıdır.

Deist yazarların Tanrı'nın alemin işleyişine müdahale etmediği yönündeki inançlarının, aynı zamanda Tanrı'nın aşkınlığı düşüncesine dayandığı ve Tanrı'nın Hz. İsa'nın bedeninde yeryüzüne indiği şeklindeki geleneksel Hıristiyan öğretilerine karşı, Tanrı'nın aşkınlığını korumak ve aynı zamanda antropomorfizmden uzak durmayı amaçladıkları düşünülebilir.

Yine Örneğin John Toland ve Anthony Collins gibi deist yazarlara göre evren, Tanrı tarafından yaratılan ve aktif olan maddenin hareketiyle meydana gelmiş ve Tanrı'nın kudreti sayesinde bu aktif madde harici bir etkiye ihtiyaç duymaksızın evrenin devamını sağlamaya yeterli kılınmıştır.

Oysa Thomas Morgan ve Thomas Chubb gibi deist yazarlar, maddesel hareketin harici bir etkiye ihtiyaç duymaksızın alemdeki işleyişi devam ettirdiği inancına karşı çıkmış ve doğa yasalarının Tanrı'nın devamlı faaliyeti olmadan Dünya'yı muhafaza edip yönetmeyeceğini iddia etmişlerdir.

Evrenin bu kararlı halinin sürekliliğini sağlayanın Tanrı olduğunu söyleyen Morgan, varlığın ve devrimin devamlılığının sağlanması, desteklenmesi ve muhafaza edilmesinin, Tanrı'nın varlığı kadar gerekli olduğunu savunmuştur.

Pek çok konuda deist yazarlar arasında ittifak bulunmamasının yanında söz konusu yazarların her konuda tutarlı bir tavır içinde olduklarının söylenmesi de oldukça zordur. Bu da neden deizmin bir ekol olarak gelişim gösterip varlığını sürdürmediğinin en önemli sebeplerinden birini oluşturmaktadır.

Vahyin varlığını onaylayanlar, onu imkân dahilinde görerek doğrudan karşı çıkmayanlar ve vahye gerek olmadığını savunanlar gibi farklı inanç ve kabullere sahip deistlerin varlığı da bu gerçeği desteklemektedir. Bu zorluk aynı zamanda deizm hakkında yeterli ve makul bir tanım yapılabilmesi noktasında da hissedilmektedir.

Bir kısım deistler ahiretin varlığı inancını doğal dinin merkezine koyarken, bir kısmının bu inancı inkar ettiği, diğer bir kısmının ise bu konuda agnostik bir tavır içinde olduğu görülmüştür.

Deizmin katı bir akılcılığa dayalı yapısının onun hem güçlü hem de zayıf tarafını oluşturduğu görülmüştür.

Akla duyulan güvenin; anlaşılması güç gizemler, dine dayandırılmaya çalışılan geleneksel inanç ve kabuller ile hurafelere karşı önemli bir dayanak sağlamış olduğu söylenebilir. Ancak tüm dinsel gerçekliklerin mutlaka akıl ile yargılanması gerektiği yani aklın üzerinde bir inanç olamayacağı ve aklın insan kurtuluşu ile gerçeğe ulaşmayı sağlamada yegâne araç olarak kabul edilmesi, deizmin zayıf yanıdır.

Zira her ne kadar insanların dünyevi işler ile ilgili bir takım ortak ilkelere varmaları ve akla uygun makul kabullerde buluşmaları imkan dahilinde olsa da özellikle metafizik alana giren konularda, herkesin kendi aklından hareket etmesi ile müşterek olan evrensel ilkeler etrafında birleşilmesinin mümkün olmadığı görülmüştür.

Deistlerin, özellikle Hz. İsa'nın tanrısallığı ve asli günah gibi temel Hıristiyan inançlarını reddeden yaklaşımları ve Kilise'nin otoritesini tanımamaları sebebiyle, bazı din adamları tarafından kafir ilan edildikleri görülmüştür. Bu yüzden bazı deist kabullerin Hıristiyan yazarlar tarafından çarpıtılarak aktarılmış olduğu söylenebilir.

Hz. İsa'nın gerçekte yaşayıp yaşamadığı konusunda da deistler arasında farklı kabuller görülür. Bazı deistlerin, Hz. İsa'yı gerçek bir şahsiyet olarak kabul etmedikleri görülür. Hz. İsa'nın gerçek bir şahsiyet olduğunu kabul eden deistler ise İslam inancı ile uyumlu bir şekilde onun ilahi bir kimliğe sahip olmadığını ve insanların günahlarına kefarete olmak için yeryüzüne gönderilmediğini ifade ederler. Hatta kimi deistlere göre, Hz. İsa, doğal dinin güçlü bir savunucusu ve bir ahlak! öğretmendir.

Tanrı'nın insana akıl melekesini vermiş olmasını yeterli gören deistler, insanın aynı zamanda nefsi duygularla hareket edebilen bir varlık olduğu gerçeğini göz ardı etmiş ve insan aklını ilah! akla tercih etmişlerdir. Ayrıca Tanrı'ya ait olduğuna inandıkları söz konusu niteliklerin ne şekilde tezahür ettiği noktasında da kayda değer bir yaklaşımda bulunmaktan uzaktırlar.

Deist yazarlar geleneksel dinlere karşı doğal bir din inancının savunmasını yaparken, doğal dinin varlığının, geleneksel manadaki dinin alternatifi olamayacağını ve insan doğasından/aklından çıkarsanan doğal dinin varlığının geleneksel dinin varlığına engel teşkil etmediğini görememişlerdir.

İnsanda doğal bir din duygusunun olması ve bu duygunun desteklenerek doğal halinde tutulması için vahyin gerekliliğinin önemini fark edememişler ve Tanrı'nın herhangi bir bildirimde bulunmadığı zannına kapılmışlardır. Bunun en önemli sebebi ise deistlerin Hıristiyanlığın içindeki çeşitli inanç problemleri ile karşı karşıya kalmaları olmuştur.

Deist yazarların din anlayışı olduğu görülen doğal dinin herkes tarafından bilinip kabul edilebilir evrensel ilkelere bağlı olduğu iddia edilse de bunun insanlık tarihi açısından sağlam bir temele dayandığının kabul edilmesi oldukça zordur. Zira insanlar aklen ve ruhen aynı seviyeye, aynı irade ve ihtiyaçlara, aynı coğrafi ve toplumsal şartlara sahip değildir. Bu yüzden insanların tamamı için genel geçer olabilecek bir din anlayışının, insanların kendi doğalaları üzerine yapacakları meditasyon tarzı yoğunlaşmalar ile çıkarsanacağı beklenmesi mümkün değildir.

İnsanın fıtratından kaynaklanan, Yaraticısını arama ve O'na yönelme hissiyatına sahip olduğu kabul edilse dahi, doğru bir yönlendirme olmaması halinde herkesin kendiliğinden hakikatleri bulup gerçeğe ulaşabilmesinin beklenmesi de mümkün gözükmemektedir.

Doğal dinin insanlığın orijinal dini olduğu kabul edilse dahi tarihsel gerçeklikler göz önünde bulundurulduğunda, insanların doğal dinden uzaklaşmalarından ve çeşitli batıl

inançların etkisi altında kalmalarından dolayı, Tanrı tarafından uyanılarak gerçeğe çağırılmamaları için ne gibi makul bir neden olabileceğinin de deist yazarlar tarafından açıklanması gerekirdi.

İnsan aklının saf bir şekilde tüm evrenin bir yaratıcısı olması gerektiğine hükmedebilmesinde herkes için genel geçer kuralların bulunduğu iddia edilemez. Çeşitli topluluklarda görüldüğü gibi insanlar bir yerine birden çok ilah edinebilirler. Tek bir ilah edinmeleri halinde de bu ilahın ne gibi niteliklere sahip olduğu, O'na ibadet etmeye gerek olup olmadığı, şayet gerekli görülüyorsa ne şekilde ibadet edeceklerini belirlemede genel bir kural oluşturamazlar.

Şu an dünya geneline bakıldığında geçmiş dönemlerde putperest inançlara ve batıl uygulamalara sahip pek çok milletin bu inançlarından kurtularak evrene hakim tek bir Yaratıcı inancı etrafında birleşmiş olmalarının nedeni, tek başına kendi doğaları ve akıllarından hareket etmelerinden değil, vahiy gönderilmiş bir dinin takipçileri olmalarından kaynaklanmıştır.

Bazı deistlerce Tanrı'ya yapılacak ibadetin içeriğinin erdemli bir yaşam ve ahlaki davranışlar olduğu ifade edilse de, bir insanın neden ahlaklı davranması gerektiğini, ya da neden ahlak diye bir kavramın olması gerektiğinin de doğal dinden hareketle ortaya konması mümkün değildir. Yani kısaca aklın tek başına dini ve ahlaksal ilkeleri kurmakta yeterli olduğu iddiası, içinin tatmin edici şekilde doldurulması gereken oldukça büyük bir iddiadır.

Oysa deist yazarların bu noktada yeterli açıklamalar getirebildikleri söylenemez. Ortaya koydukları ve genel geçer kurallar olduğunu iddia ettikleri ilkelerin de evrensel ve tarihsel gerçeklikler yeterince göz önünde bulundurularak belirlendiğinin söylenmesi oldukça zordur.

Deist düşünürler tarafından ileri sürülen günahlara tövbe edilmesi gerektiği yönündeki 'doğal din ilkesi' dikkate alındığında, vahiy olmadan neden bir eylemin günah olarak kabul edileceğinin ve neye dayanarak Tanrı'nın bu günahlardan dolayı insanları sorumlu tutacağını açıklanabilmesi de mümkün gözükmemektedir.

Aynı şeyin sevap kavramı için de söylenmesi mümkündür. Yani iyilik yapılması ve Tanrı'nın iyileri ödüllendirip kötülerini cezalandıracağı bilgisinin de vahye dayalı bir destek olmadan rasyonel bir temele dayandığı iddia edilemez. Önemli deist düşünürlerin kabul ettiği ahiretin varlığı inancı da bir 'doğal din ilkesi' olarak açıklanmaya ihtiyaç duyar. İnsanın doğal bilgisinden hareketle ahiretin varlığı ile ilgili inanca ulaşabileceğinin gösterilmesi pek kolay gözükmemektedir.

Ahiret inancına sahip dünyadaki milyarlarca insan dikkate alındığında, bu insanların ahiretin varlığı inancına ulaşmaları, vahye dayalı dinlerin takipçileri olmalarından ve bu sayede Tanrı'nın ahiret hayatı ile ilgili vaadine güven duymalarından kaynaklanmaktadır. Ahiretin varlığını inkar eden ya da en azından orada herhangi bir cezalandırmanın olmadığına inanan deistlerin de doğal dinden hareketle nasıl böyle bir sonuca ulaştıklarını açıklamaları gerekir.

Ahiretin var olmadığına inanan deistlerin, evrenin ve içindeki canlıların yaratılış amacının ne olduğu ya da evrendeki konumu diğer canlılara göre fazlasıyla özel kılındığı görülen insanın, ölüm sonrasında yokluk olması hakkında makul bir açıklama yapmaları gerekir. İnsanların yaratıldığı kabul edilmesine rağmen ölümle birlikte yok olacaklarının düşünülmesi, insanların bu dünya hayatındaki yaşantılarında ahlak! ilkelere bağlı erdemli bir hayat sürmelerinin gerekliliğini anlamsızlaştırmaktadır. Bu yüzden hatırlanacağı üzere Kant, ahiret inancını ahlakın gerçekleşmesi adına postulat olarak koymuştur.

Ahiretin var olmadığı düşüncesi aynı zamanda insanın bu dünyadaki yaşantısının bir sunama olmadığına da iddia edilmesini gerektirecektir. Bu gibi bir durumda, insanların karşı karşıya kaldığı ve çoğu zaman anlamakta zorlandıkları kötülüğün varlığı gibi bir probleme, ahiretin varlığını inkar eden deistlerin makul yaklaşımlar getirmeleri ve şayet bu dünya bir imtihan alanı değilse, Tanrı'nın neden insanların kötülük yapmasına müsaade ettiği ile ilgili tatmin edici açıklamalar yapmaları mümkün olmayacaktır.

Ahlaki davranışların insanda doğal olarak bulunduğu ve bunların bilinip uygulaması için de vahye ihtiyaç bulunmadığını iddia eden deistlerin, bu inançlarını vahye ve ahiret düşüncesine dayanmadan rasyonel bir temele oturtmakta başarılı olamadıkları anlaşılmıştır. Bazı deist yazarların bazı antik dönem düşünürlerinin ahlaki öğretilerine göndermeler yapmaları, söz konusu düşünürlerden hareketle insanların tamamının aynı sonuçlara ulaşabileceklerinin kabul edilmesi için yeterli bir delil oluşturmamaktadır. Zira deist yazarların iddia ettiği gibi, söz konusu düşünürler için ideal ahlaki kabullere ulaşmada vahye ihtiyaç bulunmadığının kabul edilmesi halinde dahi, dinin sadece seçkinler zümresi için var olmadığı gerçeği dikkate alındığında, bu yaklaşımlarının da tarihsel ve insani gerçeklikler ile çeliştiği ve vahye olan ihtiyacı gereksiz bulmak için yetersiz kaldığı görülmektedir.

Ahlakın temeline dayalı yapılacak sorgulamalar, deistlerin doğadan geldiğini iddia ettikleri vicdan yasalarının esasen geleneklerden geldiklerini gösterecektir. İnsanın ahlaki bir yaşam sürebilmesi için rasyonel bir temele dayanması zaruridir ve söz konusu rasyonel temel ancak Tanrısal bildirim yoluyla kurulabilir. İnsanların sadece akıllarından hareket ederek, iyi-kötü ya da güzel-çirkin olarak kabul edilebilecek fiiller ile ilgili ortak bir paydada buluşmalarının pek mümkün olmadığı açıktır.

Düşünce tarihinde hazcılık ve faydacılık gibi kabuller ile birlikte güçlü olanın ayakta kalması için zayıf ezmesi gerektiği şeklinde felsefi görüşlerin savunulmuş olması ve mensubu oldukları toplulukların baskın olan adet ve kültürlerinin etkisinde kalan insanların ahlak! açıdan uygunsuz kabul edilecek inanç ve uygulamaları, insan doğasının vahye dayalı bir sevk olmaması halinde ne gibi yönelimleri meşrulaştırdığını ortaya koymuştur.

Dini bildirim olmadan iyi ve kötünün ne olduğunu bilmemiz mümkün değildir. Yani bu noktada ilahi desteğe ihtiyaç bulunmaktadır. Aksi halde herkesin içinde bulunduğu şartlar doğrultusunda iyi ve kötü tanımlamaları oluşturması mümkündür. Bu durumda ahlaki kabul ve eylemlerin keyfileştirilmesi kaçınılmaz olur. Doğası bozulmamış insan fitratının, aklının ve vicdanının doğru ve yanlış arasında büyük oranda ayırım yapabilmesi mümkün olabilir. Bunun nedeni ise Allah tarafından yaratılan insan ile ahlak kuralları arasında doğal

bir uyum bulunmasıdır. Dolayısıyla dini bildirimler olmasa da doğası bozulmamış bir insan kendi içinde birçok konuda doğru ile yanlış ayırt edebilir. Ancak bu konuda geçerli ve sağlam bir dayanağının olması yani içten gelen sesini destekleyecek bir ilahi bildirim bulunması gerekir ki ayrımlarında ne oranda isabetli olup olmadığından emin olabilsin. Çünkü insan yanılabilen, nefsi istek ve arzuları doğrultusunda hareket edebilen, iradesine yenik düşerek hatalar yapabilen, pek çok yanlış eylemini çeşitli gerekçeler ile meşrulaştırabilen bir varlıktır. Tam da bu ve benzeri özellikleri sebebiyle doğru ve yanlış arasında sağlıklı bir ayırım yapabilmek için dini bildirimlere muhtaçtır. Bunun yanında ahlakın sırf teorik değil, pratik yönünün de bulunduğu dikkate alındığında, “Doğru nedir?” sorusu kadar, “Neden doğruyu yapmalıyım?” sorusu da önemli olmaktadır. Örneğin herkes “Hırsızlık, adam öldürmek ya da zayıfları ezmek kötüdür” diyerek bunun fitrattan kaynaklanan bir bilgi olduğunu söyleyebilir. Ancak bu söylem sadece ahlak ile ilgili doğru bir teori oluşturmamızı mümkün kılabilir. İşin pratik boyutu ise farklı bir alan açmaktadır: “Neden içi para dolu bir çanta bulduğumda onu sahibine vermeliyim?” Ya da “Güçlü olmama ve karşı tarafı yok ettiğimde zarara uğramayacak olmama rağmen neden öldürmemeliyim?” şeklindeki sorulara verilecek cevapların rasyonel temelinin olabilmesi için din ve ahiret inancı gerekir.

Zira burada önemli olan doğru ahlak yasalarını teorik olarak bilmek değil, onları uygulayabilmek için rasyonel temellere dayanmaktır. Birçok kişi “doğru ahlak! teoriyi oluşturmak” ve “ahlak! eylemleri rasyonel temellere oturtmak” arasındaki farkı ayırt edemediği için din olmadan da ahlak! bir yapının olabileceğini iddia etmiştir. Ancak din olmadan ahlak! bir teori hatta çok ahlaklı toplumlar oluşabilse dahi, din olmadan ahlaki eylemlerin ‘rasyonel temellerinin’ oluşması mümkün gözükmemektedir.

İnsan fitratında din duygusunun yerleşik olduğunun iddia edilmesi, aynı zamanda insanın dine muhtaç yaratıldığını göstermektedir. Örneğin Feuerbach gibi bir ateist, insanların, bir yanılısama sonucu Tanrı’yı ve dini uydurduğunu söyleyebilir. Birçok ateist, insanların, tesadüfler sonucu oluşan psikolojik yapılarındaki tesadüfi nedenler ile dinleri uydurduklarını iddia etmektedir. Ancak insanın Tanrı tarafından yaratıldığını kabul eden deistler için dinlerin insanlar tarafından uydurulduğunu iddia etmek kolay olmayacaktır. Zira insanların dine muhtaç olması, Tanrı’nın din gönderecek olmasından dolayı insanlar bu ihtiyaç içinde yaratıldığını göstermektedir.

Deist yazarların, geleneksel dinlere yönelik şiddetli eleştirilerine rağmen Hıristiyan düşüncesinin etkisinden kurtulamadıkları ve onların gerek Tanrı’nın varlığı gerekse sıfatları hakkındaki kabullerinde Ortaçağ Hıristiyan düşünce yapısının derin izlerinin bulunduğu görülmektedir. Yine Aydınlanma olarak kabul edilen dönemin de, Ortaçağ Hıristiyan düşüncesinden devraldığı mirası göz ardı ederek yok saymasının, pek çok açıdan onun izlerini taşıdığı gerçeğini ortadan kaldırmadığı anlaşılmıştır.

Deizmin XVII ve XVIII. yüzyıl Batı düşüncesi içinde olumlu birtakım kazanımlara sebep olduğu da söylenebilir. Hıristiyanlığın daha makul ve akla dayalı bir şekilde yorumlanmasına katkı sağlaması ve Kilise ile din adamlarının dini esasların üzerinde keyfi hükümlerde bulunmalarını güçleştirmesi sebebiyle insanları dini konularda daha makul inanç ve yaklaşımlarda bulunmaya yaklaştırdığı belirtilmelidir.

Dinsel inançlar açısından ise deist yazarların, özellikle; Tann'nm birliği ve Hz. İsa'nın ilahi bir tabiata sahip olmadığı, insanların günahkar olarak dünyaya gelmedikleri, ilah! vahiy ile insan yaratılışı ve akıl arasında bir çatışma olmaması gerektiği, Kilise ve papaların Tanrı'nın yeryüzündeki otoritesini temsil etmediği ve yanılmaz olmadıkları gibi temel inançlar ile Kutsal Kitap'taki, Tanrı ve bazı peygamberler ile ilgili yakışsuz ifadeler hakkında İslam dini ile büyük oranda uygunluk gösteren makul yaklaşımlarda buldukları görülmüştür.

Özellikle coğrafi keşiflerin etkisiyle farklı din ve kültürler ile girilen ilişkiler sonucu tek gerçeğin ve kurtuluşun Hıristiyanlık olamayacağı yönündeki deist itirazların, Hıristiyanlığın da diğer din ve kültürlerle daha makul yaklaşmasına sebep olduğu söylenebilir.

Yine söz konusu dönemde deizmin, Kilise'nin makul olmayan uygulamaları sebebiyle çeşitli inanç problemlerine sahip olan insanlar üzerinde olumlu birtakım etkilerinin olduğu ve bu sayede en azından bazı insanların ateizme kaymalarının önüne geçilmesinde önemli katkısının olduğu da söylenebilir.

Deist yazarların İslam dinini de Yahudi-Hıristiyan dini geleneği ile bir tuttukları ve yüzeysel bir takım yanlış bilgiler dışında İslam dininden pek haberdar olmadıkları görülmektedir. Deistler, çoğu zaman Kur'an vahyinin de aynen Kutsal Kitap gibi bir takım çelişkiler ve inanılması güç bazı anlatımlar ihtiva ettiğini söylemek ile yetinmiş ve İslam dini ile ilgili yeterli bilgiye sahip olmadıkları için Kur'an hakkında ciddi bir değerlendirme yapamamışlardır.

Oysa Hıristiyanlığa yönelik olarak getirmiş oldukları pek çok eleştiri açısından Kur'an'ın ciddi bir alternatif olabileceği ve akla uygun makul bir din anlayışının nasıl olması gerektiği yönündeki kabulleri ile Kur'an vahyinin büyük oranda uyum içinde olduğu gerçeğine vakıf olamamışlardır.

'Deizmin babası' olduğu kabul edilen Herbert of Cherbury'nin müşterek kavramlara en çok yaklaşan kitabın, dinin ve peygamberin en doğru kitap, en doğru din ve en doğru peygamber olacağına yönelik ifadeleri ile Thomas Paine'nin Tanrı'nın dilemesi halinde insanoğlu ile vahiy yoluyla iletişim kurma konusundaki gücünün kesinlikle kabul edilmesi gerektiğini, çünkü O'nun gücü açısından her şeyin mümkün olduğunu savunan yaklaşımı dikkate alındığında; deistler, yaşadıkları problemlerin çözümüne yönelik olarak, İslam dininin sağlam bir tevhit inancı, tutarlı ve güvenilir bir vahiy ve makul bir peygamberlik anlayışına sahip yapısının önemli bir kaynak olduğunu fark edememişler; mevcut Kutsal Kitap metinlerinin insanlar tarafından tahrif edilerek çeşitli değişikliklere uğratılmış olacağı gerçeğini göz ardı ederek, Tanrı'nın insanlara vahiy göndermediği iddiasında bulunmuşlardır.

Deist yazarların Tanrı-alem-insan ilişkisine yönelik olarak önermiş oldukları yaklaşımların hedefleri ne olursa olsun; deizmin zaman içinde Tanrı'nın insan hayatındaki merkezi konumunu sarsan ve Tanrı-insan ilişkisini zayıflatan bir yapıya dönüştüğü görülmektedir.

Dini ve sosyal hayata yansımaları üzerine yapılan araştırma verilerinden hareketle, Tanrı'nın insanların işleri ile ilgili olduğu inancının zayıflamasına paralel olarak ahlaki inanç ve kabullerin de zayıfladığı görülmüştür. Bu ise bazı deist yazarların zannettiği gibi,

geleneksel dinlere karşı akli ve yaratılışından hareket eden insanların, daha doğru ve ahlaklı bir yaşam süreci tezinin geçersizliğini ortaya koymaktadır.

Dinsel emirler, insanların hayatına yön veren ve neden doğrunun yapılması ya da neden ahlaklı davranılması gerektiği hususunda rasyonel temel oluşturan makul bir muhtevaya sahiptirler. Tanrı ile insan arasındaki irtibatın kurulmasını sağlayan vahyin hiçe sayılması ve herkesin aklından hareketle bir takım dini ve ahlaki doğrulara ulaşabileceğinin ileri sürülmesi ise sosyal ve tarihsel gerçeklik ile örtüşmemektedir.

Geleneksel dinler ve Kutsal Kitaplar hakkındaki yaklaşımlarında genelleme yaptıkları ve kendi savundukları şeyler ile örtüşebilecek türden vahiy beyanlarını yok saydıkları görülmüştür.

Tüm bu tanım ve tartışmalardan hareketle deizmin, aşama aşama öne çıkan temel özellikleri hakkında aşağıdaki şekilde bir sıralama yapmak mümkündür:

Deizm, özellikle Hıristiyanlığın sahip olduğu Tanrı, vahiy ve peygamber anlayışları başta olmak üzere geleneksel inanç ve kabullere karşı akılcı yaklaşımlar getirme ve Hıristiyanlığı akılcı temellere oturtmaya yönelik bir yaklaşımın sonucudur. Bu aşamada gerçek Hıristiyanlığın akla uygun doğal bir din olduğuna yönelik kabulleri görmek mümkündür.

Deistler, başta Kilise ve mensuplarının otoriteleri olmak üzere siyasi alan da dahil tüm alanlardaki otoritelere karşı tepkisel bir yaklaşımda bulunarak, tarihsel kurum ve kabulleri sorgulamaya yönelmişlerdir.

Din duygusunun insanda doğal olarak mevcut olduğu ve insanın, dışsal bir vahyin yardımı olmaksızın hem Tanrı'ya hem de Tanrı'nın yaratmış olduğu diğer varlıklara karşı görev ve sorumluluklarını kavrayarak, ahlaklı bir yaşam sürebileceği savunulmuş, genellikle vahyin imkanı değil gerekliliği reddedilmiştir.

Tanrı'nın ve yaratmış olduğu alemin mükemmelliğine vurgu yapılmış, alemin sahip olduğu tüm mükemmelliklerin yaratılışın ilk aşamasında en güzel şekilde oluşturulduğu inancından hareketle, alemin Tanrı'nın müdahalesine gerek duymayacak şekilde tasarlanmış olduğu savunularak müdahaleye duyulacak olası bir ihtiyacın Tanrı'nın alemi yeteri kadar mükemmel yaratmadığı anlamına geleceği iddia edilmiştir. Aynı şekilde akıl melesine sahip insanın doğası itibarıyla yeterli bir yaratılışa sahip olduğu kabulünden hareketle geleneksel dinler tarafından inanç konusu edinilen peygamberlik, vahiy, mucize gibi olguların varlığını inkar eden bir tavır benimsenmiştir.

Önde gelen deistlerin, Tanrı'ya teist dinlerdekine benzer bir takım nitelikler atfetmelerine rağmen, bazı deist yazarların adeta sınırlandırılmış bir Tanrı anlayışına sahip yaklaşımlarda bulunmasının kendi içinde bir çelişki oluşturduğu, deizmin vahiy kaynaklı dinlere karşı olmaya çalışırken ona alternatif olmakta yetersiz kaldığı ve bu anlayışın belki de sadece belirli bir kesime hitap edebilecek yarı dini ve yarı felsefi ilkeleriyle, vahiy kaynaklı dinlerin sınırlandırılmış bir yorumu olmaktan öteye geçemediği ve Hıristiyan teolojisinin, İslam açısından da kabul edilmesi mümkün olmayan temel öğretisi ve problemlerinden kaynaklı bir tepki olarak ortaya çıktığı sonucuna varılmıştır.

Modem Çağda Deizmin Popülerleşmesi, Sebepleri ve Çözüm Önerileri

Ülkemizde çoğunluk Müslüman olduğunu ifade etse de Allah'a ve dine inanan ancak Allah'ı ve dini hayatında belirleyici kılmayan ve sayıları azımsanmayacak kadar çok olan bir kesim var. Yapılan anketler bu gerçeği çok net bir biçimde ortaya koymakta. Pasif deistler olarak isimlendirilebilecek bu kişilerin sayısı her geçen gün artmakta. Dolayısıyla bu noktadaki sorun sadece kendisini deist olarak ifade eden kişiler ile sınırlı değil.

Müslümanlar için tehdit olabilecek şey deizmin kendisi ya da felsefesi değildir. İslam'ın yanlış bilinip uygulanmasıdır. İslam'ı doğru anlayan ve yaşamaya gayret eden biri için deizmin geleneksel dinlere yönelik itirazlarının kayda değer bir geçerliliği yoktur. Ancak İslam'ın yanlış anlaşılması ve uygulanmasının özellikle gençleri sürükleyeceği şey ya ciddi bir umursamazlık ya ateizm ya da deizmdir.

Birçok araştırmacının da ifade ettiği deizmin gerçekte ne olduğu ya da hangi sebeplerden dolayı ortaya çıktığı ile ilgili net bir tarif yapmak kolay değildir. Yapılacak tarifler, deizme bakış açısına göre değişiklik gösterecektir.

Günümüzde deizm denildiğinde en yaygın şekilde anlaşılan şey, felsefi açıdan evreni yaratan ama evrene ve yarattıklarına müdahil olmayan bir Tanrı inancı, popüler açıdansa herhangi bir dini inancın reddedilmesidir.

Daha önce de ifade edildiği gibi deizm, kökeni itibarıyla Hıristiyanlık içindeki bir tartışma ve ayrılımdır. Batı düşüncesindeki deizm Hıristiyanlığın temel inançlarındaki sapmalara ve Kilisenin dünya işlerine yönelik hırs ve politikalarına dayanır. Bir günde çıkmış bir tepki değildir. Tarihsel arka planı vardır. Hıristiyanlıktaki deizm, Hıristiyanlığı bilmekten, İslam'daki deizm ise İslam'ı bilmemekten kaynaklanır.

Bu yüzden Hıristiyanlığın deizm gibi bir probleminin olması kendi içinde anlaşılabilir ancak İslam inancı açısından deizm gibi bir problem söz konusu değildir. İslam'daki deizm problemi dinin kendisinden değil, ağırlıklı olarak din adına uydurulan kabullerden ve bazı Müslümanların uygulamalarından kaynaklanmaktadır.

İslam inancı açısından asıl problem, İslam'ın doğru anlaşılmıyor, özüne uygun anlaşılmıyor ve Müslümanlar tarafından gerektiği gibi araştırılmıyor olmasıdır.

Bugün ülkemizde deist olduğunu ifade eden gençler başta olmak üzere insanlar, din adına uydurulan şeylerin dinin kendisinin önüne geçmiş olması sebebiyle dine karşı tepki duymakta, bazen etraftan duyarak bazen internetten görerek ya da aldığı bir felsefe dersinde dikkatini çekerek “deizm eşittir dinin reddedilmesi ise ben deistim” demektedir.

Yoksa çoğu kişi deizm nedir, ne değildir, ne oranda kendi içinde tutarlıdır ya da tarihte deist oldukları kabul edilen kişilerin geleneksel dinlere yönelttikleri itirazları İslam açısından da geçerli midir, değil midir ciddi anlamda araştırmış değildir.

Ben her dönem, iki ayrı üniversitede İslam Felsefesi, Din felsefesi, Felsefeye Giriş ve Felsefe Tarihi olmak üzere dört ayrı seçmeli ders veriyorum.

Her dönem üç yüz civarı yeni öğrencim oluyor. Ağırlıklı olarak çok iyi liselerden gelen, genellikle burslu okuyan, tıp, sağlık bilimleri, hukuk, mühendislikler, sosyoloji, psikoloji, ekonomi, mimarlık gibi birçok farklı bölümden derslerimi alan öğrenciler var.

Bu durumu bu kadar farklı alandan öğrencilere ulaşabilme imkânı açısından bir fırsat olarak görüyorum. Bu öğrencilerin ortalama bir ilahiyat öğrencisinin problemlerinden çok farklı problemleri olabiliyor. İlahiyat fakültesinde görevli bazı hocalarımızdan ya da orada okuyan bazı kardeşlerimizden duyduklarım sebebiyle ilahiyat öğrencilerinde de ciddi anlamda bir arayış ve çıkmaz olduğunu görebiliyorum.

Gerek derslerde gerek ders sonrası öğrenciler ile yaptığımız sohbetlerde haliyle teizm-ateizm ve deizm tartışmaları kaçınılmaz olarak gündeme geliyor.

Şunu çok net bir şekilde söyleyebilirim ki kendisini ateist ya da deist olarak ifade eden öğrencilerimin tamamına yakını geleneksel din anlayışına ve bu anlayışın insan aklı ve yaratılışına uyumlu olmayan iddialarına tepki olarak ateist ya da deist olmuşlar. Birçoğunun bu konularda çok yüzeysel bilgilere sahip olduğu görülüyor.

Allah'a şükürler olsun bir süre konuşup tartıştıktan sonra büyük oranda İslam inancı ile ilgili kafalarındaki yanlış bilgi ve önyargılardan kurtulabiliyorlar.

Bu gençler Allah ile peygamberimiz ile ilgili iddia edilen bazı şeyler sebebiyle ve Kur'an'daki bazı ayetlerin çekiştirilmesi ya da yanlış anlamlar verilmesi sebebiyle deizme ya da daha da kötüsü ateizme kayıyorlar.

Örneğin özellikle İran'dan gelen bazı öğrenciler, İran'daki mevcut sistemin baskıları sebebiyle gençlerin önemli bir kısmının ateist ya da deist olduğunu ifade ediyorlar. Dolayısıyla her konuda olduğu gibi sadece sonuçları değil bu sonuçları doğuran nedenleri konuşmak ve bu nedenleri ortadan kaldıracak çözümler üretmek son derece önemlidir.

Bugün yaygın olarak anlaşılan ve yaşanmaya çalışılan din anlayışına bakıldığında, dini insan aklına ve yaratılışına uygun bir sistem olarak değerlendirmek çok zordur. Bu zorluk ve gerçek İslam hakkındaki bilgisizlik sebebiyle gençlerin ateizm ya da deizme yönelmelerini anlamak ise zor değildir.

Özel televizyonların ve internetin hayatın bir gerçeği haline gelmesiyle insanların güne kadar duymadıkları, görmedikleri birçok yeni ve farklı bilgiye ulaşmaları son derece kolay bir hale geldi. Daha önce dini konularda halkın da tanıklık edeceği şekilde tartışılmayan birçok meselenin tartışmaya açılması, din karşıtı söylemlerin kendilerini ifade edebilecek fırsatlar bulması ve özellikle dinin bazı tarikat ve cemaatler tarafından güç unsuru olarak kötüye kullanılması insanları bir şekilde inançsız olmaya sürükledi.

Artık cemaatler de eskisi gibi kapalı ve homojen bir yapıda kalamıyorlar. Önceden doğup büyüdüğü ortamda neredeyse tek tip bir din yorumu duyan birçok kişi bu inancı ile yaşayıp ötürken artık kendisini bir cemaate ya da tarikata bağlı kabul eden kişiler de dahil olmak üzere herkes farklı fikirleri dinleyebilecek ve kısmen de olsa bunlar arasında bir değerlendirme yapabilecek bir duruma gelebildi.

Din adına uydurulan şeylerin din adına sunulup savunulmasının insanların inanç dünyası üzerinde oluşturduğu derin tahripleri görmek zor değildir. Eğer amacımız gerçekten samimi olarak meselenin nedenlerine inmek ve yapıcı çözümler üretmekse hep birlikte elimizi taşın altına koymalı ve insanları İslam'dan uzaklaştıracak söylemlere karşı durmalıyız.

Bugün yaygın olan din anlayışında Allah'a, Kuran'a ve peygamberimize iftiralarla dolu söylemleri dinin özünden ayırmadıkça özellikle gençlerin neden ateizme ya da deizme kayarak inançsızlığa sürüklendiklerini tartışmak çok anlamlı olmayacaktır.

Peygamberimizi, Kuran'ın bize tanıtmış olduğu örnek ve üstün insan gerçeğinden uzaklaştırarak, örnek alınması mümkün olmayan insanüstü bir varlığa dönüştüren, Kuran ayetlerinden hareketle ortaya koymuş olduğu gerçek sünnetini özünden uzaklaştırarak saptıran, dinin bilgi kaynağını kirlenip çarpıtan ve türlü iftiralar ile itibarsızlaştıran rivayetler ile yüzleşmemiz zorunludur.

Ne kadar güvenilir kabul edilirlerse edilsinler bu türden rivayetlerin hangi kitaplarda geçtiklerinin bir önemi yoktur. Kuran'a uygun olmayan hiçbir rivayetin din adına dikkate alınması mümkün değildir. Dinin geçerli tek bilgi kaynağı Kuran'dır. Bu gerçek göz ardı edildiği ve doğru bir Allah, din ve peygamber algısına sahip olunmadığı müddetçe din adına uydurulan ve insanları dinden uzaklaştıran şeyleri sağlıklı bir şekilde belirlemek mümkün değildir. Peki, bu noktada neler yapılmalı?

Kuran'ı Rehber Edinmeliyiz

Dinin mutlaka Kuran'ın rehberliğinde ve peygamberimiz Hz. Muhammed'in örnekliğinde en doğru ve en güzel şekilde anlaşılıp uygulanması son derece önemlidir.

Bizim çok büyük rahmet sahibi bir Rabbimiz, çok muazzam bir dinimiz ve bu dinimizi en güzel şekilde uygulayarak bize örnek olmuş muazzam bir peygamberimiz var.

İslam inanç sistemi, insan aklına ve yaratılışına en uygun sistemdir. Dolayısıyla sorunun kendisinde ya da peygamberimizin dini en güzel şekilde tebliğ ederek bizlere örnek olmasında değil bizim yanlış din anlayışımızdadır.

Öncelikli olarak Allah'ın yeryüzündeki ipi olan Kuran'a sımsıkı sarılmalı ve Kuran'a bizi hiçbir konuda mahcup etmeyeceği noktasında güçlü bir güven duymalıyız.

Kuran ile ilişkimizi gözden geçirmeliyiz. Kuran ile ilişkimiz, Kuran'ın ortaya koyduğu gibi olmalıdır. Ancak bunun için Kuran'ı anlamak üzere okumamız ve ayetleri üzerine derin derin düşünerek Kuran'ın nasıl bir kitap olduğunu ve gönderiliş amacını bilmemiz gerekir.

Ayetlerine baktığımızda, Kuran'ın nasıl bir kitap olduğuyla ilgili birçok tarif ile karşılaşırız: Kuran doğruya ulaştıran rehberimiz (huda), yolumuzu aydınlatan ışığımız (nur), hayatımıza canlılık kazandıran (ruh), doğruyu yanlıştan ayıran ölçümüz (furkan), gerçeği getiren ve temsil eden (hakk), ayrılık ve anlaşmazlık içinde kalanlara bir delil (ilim), insanlığın tamamı için bir mucize (ayet), manevi hastalık ve aksaklıklarımızı gideren (şifa), Allah yolunda ve zorluklara karşı mücadele etmek için bir müjde (büşra), okunsun anlaşılın

diye kolaylaştırılmış, apaçık kılınmış kitap (mübin), din adına gerekli olan her şeyi detaylı bir şekilde açıklayan bir yasa (mufassal), apaçık ifadeler ile beyan eden kitap (tbyan), düşünenler için bir bilgelik kaynağı (hikmet), gerçeği belirleyen bir kanıt (beyyine), insanlar arasında adaleti sağlayan evrensel bir yasa (hüküm), inananları, dosdoğru yol üzerinde birleştiren Allah'ın yeryüzündeki ipi (hablullah), insanlara kıyamete kadar yol gösterecek olan önder (imam), öğüt verici ve hatırlatıcı öğretmenimizdir (zikir).

İnananlar olarak ne kadar muhteşem bir vahiy ile muhatap olduğumuzu fark etmemiz ve Kuran ile gönderiliş amacına uygun bir ilişki içinde olmamız gerekir.

Peygamberimizi Doğru Anlamalıyız

Gerçekten anlamadan yapılacak her türlü anma, ne için yapıldığı bilinmeyen ama yerine getirilmesi gereken bir görev gibi görülür. Durum böyle olunca da bir gün, bir hafta ya da en fazla bir yıl ile sınırlandırılmış anma programları yapılır. Bazen bir gün, bazen de bir yıl birini anma yılı olarak ilan edilir.

Şüphesiz peygamberimizin anılmasına yönelik gerçekleştirilen makul olan her faaliyet memnuniyet sebebidir. Ancak unutmamak gerekir ki tarihte iz bırakmış ya da tarihe yön vermiş kişiler anılmayı değil anlaşılmayı hak ederler.

Hele ki bu kişi bir peygamberse. Üstelik son ilahi mesajı getiren ve inananlar için gerekli olan bütün güzel vasıfları hayata taşıyan Hz. Muhammed gibi bir peygamberi gerçek anlamda anlamak yerine anmaktan ibaret kılmak, beraberinde getirmiş olduğu ilahi mesajı tarihin bir dönemine gömmek demektir.

Peygamberimiz Hz. Muhammed'in vefatından günümüze kadar geçen sürede daha fazla anıldığını ancak daha az anlaşıldığını söylemek hatalı olmayacaktır. Bugün İslam dünyasının içinde bulunduğu hale bakıldığında Hz. Peygamberden de onun beraberinde getirmiş olduğu muhteşem mesaj Kuran'dan da uzaklaşıldığı üstelik her ikisinin de bu kadar çok anılmalarına rağmen neredeyse hiç anlaşılmadıkları görülmektedir.

Peygamberimiz Hz. Muhammed bugün tekrar yeryüzüne gelse ve hem Müslümanların hem de insanlığın bu içler acısı tablosunu görse, hayatını adadığı ilahi beyan Kuran'dan eser kalmadığını, Müslümanların Allah yokmuş, hesap gününü unutmuş gibi bir hayat yaşadıklarını, Allah'ın uzak durun dediği her şeyi yaptıklarını, İslam'ın şeref ve onurunu ayaklar altına aldıklarını görecektir, büyük bir hayal kırıklığına ve derin bir üzüntüye gömülecektir.

Peygamberimiz Hz. Muhammed bugün gelse, bugün yeryüzünde çatışmalar sonucu ölen her yüz Müslümandan doksanının yine Müslümanlar tarafından öldürüldüğü, kadınların zulüm ve insanlık dışı davranışlara maruz bırakıldığı, cahillik ve eğitimsizliğin makbul sayıldığı, mezhepsel kavga ve çatışmaların gölgesinde, çocuk, kadın, yaşlı birçok Müslümanın acımasızca katledildiği, insanların evlerinden, yurtlarından edildiği bir Ortadoğu görecektir.

Peygamberimiz Hz. Muhammed bugün gelse, Müslüman ülkelerde Müslümanların bile düşünce ve inanç özgürlüklerinin bulunmadığını, dinin istismar edildiğini, insani

değerlerin ayaklar altında ezildiğini, dünya çıkarlarının ahiretin önüne geçirildiğini görece ve muhtemelen “Müslümanlığınız buradaysa, insanlığınız nerede?” diye soracaktı.

Peygamberimiz Hz. Muhammed bugün gelse, adaletsiz gelir dağılımını, bir yanda zevk ve safa süren kesimi diğer yanda hayatını zor şartlarda devam ettirmeye çalışan kalabalıkları görece, sosyal ve ekonomik adaletsizliklere tanıklık edecekti.

Peygamberimiz Hz. Muhammed bugün gelse, hukuksuzlukları, güçlü olanın haklı sayıldığını, mazlum ve çaresizlerin horlandığını, herkesin kendinden olamı kayırdığını, birlik olma, hoşgörü ve sevginin yerini, ötekileştirmenin, öfkenin ve kinin aldığını görecekti.

Peygamberimiz Hz. Muhammed bugün gelse, barış ve güven dini İslam’ın korku dine dönüştürüldüğü, kendisine güvenilen ve kendisinden emin olunması gereken Müslümanlardan kaçıldığı, bunca kötü örnek sebebiyle samimi ve erdemli bir şekilde inancını yaşamak isteyen Müslümanların da bu çarpık zihniyet tarafından mağdur edildiği bir dünya görecekti.

Peygamberimiz Hz. Muhammed bugün gelse, kardeşlikten, sevgiden, saygıdan, erdemden, adaletten, hoşgörü ve anlayıştan, bir arada yaşama kültüründen, ilimden, akıl ve düşünceden ve yalnız Allah’a kul olma ve bu sorumluluğun bilinci ile hareket etmekten eser kalmadığını, akıl dışılık, cahillik, şiddet, savaş, kargaşa ve zorbalığın dinin yerini aldığını, kendisini örnek aldığı iddia edenlerin kendisini hiç anlamadığını görece, “Ben size böyle bir din tebliğ etmedim” diyecek ve muhtemelen hesap günü ahiretteki şikayetini burada da ifade edecekti: “*Rabbim şüphesiz toplumum bu Kuran’ı terk edilmiş/dışlanmış bir kitap haline getirdiler.*” (Furkan Suresi 30)

Biz kendi içimizde olan bozulmaları düzeltip iyileştirmeye gayret etmedikçe özellikle gençlerin dinden uzaklaşması ya da son derece yanlış bir din algısına sahip olmaları kaçınılmaz olacaktır. Dolayısıyla inananlar olarak acilen doğru bir peygamber algısına ve peygamberimizin örneğinde doğru bir din anlayışına sahip olmamız gerekir.

Din, Bilim ve Felsefe Eğitimi

Günümüz gençlerinin inançlı erdemli ve duyarlı bireyler olarak yetişmesini istiyorsak o zaman onlara ilgi alanlarına yönelik olarak bir eğitim vermenin son derece önemli olduğunu görmemiz gerekir.

Bilimi ve felsefi düşünceyi önemsemeli, İslam bilim ve düşünce geleneğimizin güzide isimlerini örnek edinmeli ve kendimizi gerekli olan her konuda geliştirmeliyiz.

Modern çağın inanç problemlerine ihtiyaca uygun modern çözümler üretmek ve bunun için gerekli olan araçları en güzel şekilde değerlendirmek gerekir.

Çeşitli kitap, roman, dergi ve makale türü yayınlar, İnternet programları, çeşitli kısa film ve animasyon sunumları, çeşitli bilgisayar oyunları ve her yaştan ve her seviyeden çocuk ve gence hitap edebilecek türden eğitim programları hazırlanmalıdır.

Özellikle gençlerin bilime ve felsefeye olan ilgileri görmezden gelinmemeli ve dini inancın bunları teşvik ettiği gerçeği güçlü bir şekilde ifade edilmelidir.

Din, bilim ve felsefe bir anlamda vahiy, evren ve insan demektir. Hem evreni hem de kendisi ile birlikte tüm canlıları Allah'ın yarattığına inanan bir Müslüman vahye, evrene ve kendisine karşı duyarsız kalmaz.

Gerçek anlamda iman etmek ve gerektiğinde en güzel şekilde savunulabilir sağlam bir inanca sahip olabilmek için Allah'ın hem vahiy ayetlerine hem evrendeki ayetlerine hem de benliğimizde yaratmış olduğu ayetlere karşı duyarlı olmamız gerekir.

Düşünmek ve Bilginin Önemi

Çoğu kişi tarafından zannedildiğinin aksine vahiy, düşünmeye büyük önem verir. Hatta gerçek anlamda iman etmenin en öncelikli gereklerinden biri düşündürmektir. Yaratılış üzerine gerektiği gibi düşünen insan, hem her şeyin yaratıcısı olan Allah'a neden teslim olması gerektiğini anlayacak, hem de O'nun kudretine ve Evren'e yansıyan eşsiz sanatına tanıklık edecektir. Ancak buna rağmen birçok insanın içinde bulunduğu gaflet sebebiyle hem Evren'deki hem de kendi varlığındaki sayısız delil ve işareti göz ardı ettiğine dikkat çeker Kuran ayetleri: “*Göklerde ve yerde nice ayetler (mucizeler) var ki, yanlarından geçmeler de dönüp bakmazlar bile.*” (Yusuf Sursi 105)

Kuran'da düşünmeye ve ilme teşvik eden ayet sayısı yedi yüzden fazladır.

Aklın önemine Kuran kadar vurgu yapan başka bir dinsel metin yoktur. Kuran ayetleri her fırsatta insanların hem Allah'ın vahiy ile gönderdiği ayetleri/delilleri hem de Evren'de yaratmış olduğu delilleri üzerine akıl yürütülmesini ve derin derin düşünülmesini söyler. Allah'ın indirdiği vahiy ile vahyi anlayıp kavramak üzere insanda yarattığı akıl arasında çatışma söz konusu olamaz. Vahyide aklın üzerinde gerçekler vardır ancak bunlar akla aykırı değildir.

Kuran'da düşünmeye, akletmeye yönelik pek çok kavram vardır: ilim (bilgi sahibi olma), hikmet (bilgelik), fuad/kalb (ilahi tecellilere gönül ile tanık olma), basiret (anlayış ve kavrayış), hak (gerçek), ayet (delil), beyyine (açık delil), burhan (kanıt), zikir (hatırlama), ibret (alınması gereken ders), tedebbür (derin derin düşünmek), taakkul (akıl erdirmeye), tafakkuh (ince bir kavrayışa sahip olmak), tefekkür (düşünüp ders çıkarmak), tezekkür (düşünüp anlamak), nazar (bakış). Kuran bize, bilenlerle bilmeyenlerin bir olmayacaklarını ve ancak gerçek anlamda aklını işletenlerin bu gerçeği düşünüp kavrayabileceklerini bildiriyor (Zümer Suresi 9). Yine Kuran bize, kulları içinden ancak bilenler, Allah'tan (gerçeğin) korkup O'na karşı derin bir saygı duyarlar diyor (Fâtır Suresi 28). Bilmek için düşünmek ve bilgiyi edinmek, bunun için de aklı kullanmak gerekir.

Sevgi ve Barış Dilini Kullanmalıyız

İslam savaş ve düşmanlık dini değildir. Allah'a kayıtsız şartsız teslim olanların inanç sistemi anlamına gelen İslam'ın türediği düşünülen üç kökten biri 'barış' anlamına gelen

'silm' köküdür. Müslüman olduğunu ifade eden kişi özetle şunu kabul etmektedir: "Ben Allah'a kayıtsız şartsız teslim olan ve barışı esas alan biriyim." Zira Allah'a kayıtsız şartsız teslim olmadan İslam olmak, bu teslimiyeti ve barışı esas almadan da Müslüman olmak ya da Müslüman kalmak mümkün değildir. Dolayısıyla Müslüman olduğunu ifade eden her insan aynı zamanda bir barış elçisi, bir barış gönüllüsü olması gerektiğini bilmelidir.

İslam inancının temel ilkelerini olması gerektiği biçimde içselleştirmemiz ve en güzel şekilde hayatımıza yansıtarak etrafımıza örnek olmamız son derece önemlidir. İnsanları ayırtmadan, ötekileştirmeden, nefret ve düşmanlık söylemlerinden uzak bir şekilde dinlemeyi, anlamayı ve bizden farklı düşünen insanların varlığını kabullenmeyi bilmemiz gerekir.

İslam inanç sistemi adam eksiltmeyi değil adam kazanmayı hedefleyen bir inanç sistemidir. İslam, hayat alan değil, hayat veren bir dindir. Müslümanım diyen herkes bu gerçeği en güzel şekilde ortaya koyabilmeli, önce kendi nefesine sonra da başkalarına Allah'ın ayetleri ile güzel öğütler vererek örnek olabilmelidir.

Dolayısıyla Kuran ayetlerinden hareketle peygamberimizin en güzel şekilde uyguladığı tebliğ metodunu kendimize örnek edinmemiz ve bu noktada her türlü aşırılık ve muhatabı rahatsız edici tavır ve davranışlardan uzak durmamız gerekir.

İslami söylem ve eylem noktasında önce kendi hayatımızda tutarlı, hassas ve erdemli olmamız gerekir ki paylaşımlarımız o oranda etkili olabilsin. Ancak bunun için öyle görünmek değil gerçekten samimi bir şekilde öyle olmak gerekir. Görünmek kolaydır ama geçicidir. Gerçek anlamda etkili olacak şey görünmek değil olmaktır.

Ancak bu şekilde doğru bir din anlayışına sahip olabilir ve özellikle gençlerin Allah ve din ile doğru ve sağlıklı bir ilişki kurarak deizm ve ateizm gibi tehditler karşısında sağlam durmaları sağlanabilir.

Kaynakça

- Abbey, Charles j.-John H. Overton, The English Church in the Eighteenth Century, The Echo Library, Middlesex (2006).
- Akseki, Ahmet Hamdi, İslam, Fitri, Tabii ve Umumi, Bir Dindir, Matbaai Ebüzziya, İstanbul (1943).
- Annet, Peter, Deism Fairly Stated and Fully Vindicated, Landon (1746).
- Badin, jean, Colloquium of the Seven about Secrets of the Sublime, çev: Marion Leathers Daniels Kuntz (Fransızca'dan İngilizce'ye), Princeton University Press, Princeton (1975).
- Bamett, S.), The Enlightenment and Religion: The Myths of Modernity, Manchester University Press, Manchester (2003).
- Becker, Cari. L., The Heavenly City of The Eighteenth Century Philosophers, New Haven: Yale University Press, U.S.A. (1961).
- Betts, C. j., Early Deism in France, Martin us Nijhoff Publishers, Baston (1984).
- Blount, Charles, A Summary Account of The Deists' Religion, London (1745).

- Blount, Charles, *The Oracles of Reason*, Landon (1693).
- Bolingbroke, Henry St. John Viscount, *The Works of Lord Bolingbroke with A Life*, ed: Richard Hudson, Vol: 1-IV, Carey and Hart, Philadelphia (1841).
- Bradlaugh, Charles, *The Freethinker's Text Book*, Landon (1893), Kessinger Publishing, Whitefish (2004).
- Butler, Joseph, *The Analogy of Religion*, Eaton&Mains, New York (1875).
- Byrne, James M., *Religion and The Enlightenment, From Descartes to Kant*, Westminster John Knox Press, Kentucky (1997).
- Chandler, Samuel, *Reflections on The Conduct of The Modern Deists*, Landon (1727), Routledge/Thoemmes Press, England (1995).
- Chubb, Thomas, *A Discourse concerning Reason, with regard to Religion and Divine Revelation*, Landon (1733).
- Chubb, Thomas, *The True Gospel of Jesus Christ Asserted*, Landon (1738).
- Clarke, Samuel, *A Discourse Concerning The Being and Attributes of God* (1705), Richard Griffin and Co., Glasgow (1823).
- Clarke, Samuel, *A Discourse Concerning The Unchangeable Obligations of Natura! Religion and The Truth and Certainty of The Christian Revelation* (1706), Richard Griffin and Co., Glasgow (1823).
- Collins, Anthony, *A Discourse of The Grounds and Reasons of The Christian Religion*, Landon (1737).
- Collins, Anthony, *A Discourse of Free-Thinking*, London (1713).
- Dale, N. Daily, *Enlightenment Deism*, Dorrance Publishing, Pennsylvania (1999) .
- Dorman, Emre, *Deizm ve Eleştirisi: Tarihsel ve Teolojik Bir Yaklaşım*, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, (2009).
- Douglas, Neil, *An Antidote Against Deism: in A Series of Letters to The Editor*, Edinburgh (1802), Kessinger Publishing, Whitefish (2007).
- Foucault, Michel, *What is Enlightenment, (The Foucault Reader, An Introduction to Foucault's Thought içinde)*, ed: Paul Rabinow, Penguin Books, London (1991).
- Gay, Peter, *Age of Enlightenment*, Time-Life Books, New York (1966).
- Gay, Peter, *Deism*, Van Nostrand Company, Toronto (1968).
- Geisler, Norman L., *Christian Apologetics*, Baker Book House, Michigan (2007).
- Hampson, Norman, *The Enlightenment*, Penguin Books, Landon (1990).
- Hefolbower, S. G., "Deism Historically Defined", *The American Journal of Theology*, Vol 24, No. 2. (Nisan, 1920).
- Herbert of Cherbury, Edward Lord, *De Veritate*, çev: Meyrick H. Cam (Latince'den İngilizce'ye), University of Bristol, Bristol (1937).
- Herbert of Cherbury, Edward Lord, *The Antient Religion of the Gentiles, and the Causes of their Errors Considered*, Landon (1705).
- İzmirli, İsmail Hakkı, *İslam Dini ve Tabii Din, Takdim ve Notlarla Sadeleştiren: Osman Karadeniz*, İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, İzmir (1998). Jefferson, Thomas, "Religion,

- My View of it”, *The Portable Enlightenment Reader*, ed: Isaac Kramnick, Penguin Books, USA (1995).
- John, English Deism: Its Roots and Its Limits, Wm. B. Eerdmans Publishing Company, Michigan (1934).
- Johnson, Samuel, *Johnson’s Dictionary*, Published by Charles J. Hendee, Boston (1836).
- Lalor, Stephen, Matthew Tindal, *Freethinker*, Continuum, New York (2006).
- Langford, Paul, *The Eighteenth Century*, Oxford University Press, New York (2002).
- Leland, John, *A View of the Principal Deistical Writers*, Landon (1798).
- Leslie, Charles, *A Short and Easy Method with The Deists*, Landon (1723), Routledge/Thoemmes Press, England (1995).
- Outram, Dorinda, *The Enlightenment*, Cambridge University Press, New York (1999).
- Paine, Thomas .. *The Age of Reason*, Barnes&Nobles, New York (2006).
- Paine, Thomas, “Of The Religion of Deism Compared With The Christian Religion”, *The Great Works of Thomas Paine, Political and Theological*, D.M. Bennett, New York.
- Paine, Thomas, “Biblical Blasphemy”, *Thomas Paine Collection*, Forgotten Books, (2007).
- Paine, Thomas, *Principles of Nature*, London (1819).
- Randall, John Herman, *The Making of The Modern Mind*, Columbia University Press, New York (1976).
- Stephen, Leslie, *History of English Thought in The Eighteenth Century*, edit: 1-II, Harbinger Book, London (1962).
- Sullivan, Robert E., *John Toland and the Deist Controversy*, Harvard University Press, Cambridge (1982).
- Tindal, Matthew, *Christianity As Old as Creation, or the Gospel: a Republication of the Religion of Nature*, Landon (1731).
- Toland, John, *Christianity not Mysterious*, (John Toland’s Christianity not Mysterious’un içinde) ed: Philip McGuinness-Alan Harrison-Richard Kearney, The Lilliput Press, Dublin (1997).
- Toland, John, *Nazareus*, ed: Justin Champion, *British Deism and Free Thought Series*, Voltaire Foundation, University of Oxford, Oxford [1999].
- Toland, John, *Pantheisticou*, A Garland Series, *British Philosophers and Theologians of The 17th&18th Centuries*, ed: Rene Wellek, Garland Publishing, New York&London (1976).
- Toland, John, *Vindicius Ueberius: Or, M. Toland’s Defence of Himself*, Landon (1702). Toland, John, *Letters to Sereni*, Landon (1704).
- Waring, E. Graham, *Deism and Natural Religion*, Frederick Ungar Publishing Co. New York (1967).